

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLET SİSTEMİ The System of Nation in Ottoman Empire

Uğur KURTARAN

Okutman; Dumlupınar Üniversitesi
Emet Meslek Yüksek Okulu
www.ukrtrn@hotmail.com.

Özet

Türk-İslâm yönetim geleneğinin etkisinde ve İslâm'ın Zımmî hukuku çerçevesinde gelişen Osmanlı millet sistemi çok farklı etnik ve dinsel gruplardan oluşan insanların imparatorluk yapısına uydurulmasıyla meydana gelen özgün bir toplumsal yapılanmadır. Bu sistemde din ve mezhep temelinde ayrılan toplumsal bütünlüklere devlet egemenliğini tanımları ve belirli bir vergi yükümlülüğü karşısında iç toplumsal örgütlenişleri ile din, dil, eğitim ve özel hukuk alanlarında özerklik tanınmıştır. Ancak Avrupa merkezli büyük siyasi ve toplumsal değişimler Osmanlı millet sistemini de olumsuz etkilemiş ve bozulmalara neden olmuştur.

Bu çalışmada üç kısımda üzerinde uzun yıllar etkili bir siyaset izleyen Osmanlı Devleti'nin farklı din, dil, ırk ve kültürlerden oluşan insanları bir çatı altında nasıl tuttuğu ve ayrılıklar içerisinde nasıl bir millet sistemi oluşturduğu, sistemin işleyişi, çözülme süreci ve yeniden yapılandırılması üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Millet sistemi, Gayrimüslimler, Azınlıklar.

Abstract

Ottoman nation system, which developed under the influence of Turkish-Islamic governing traditions, and around Zimmi Law Framework in Islam religion, is an original social structure that was formed by adapting the people from different ethnicity and religions into the structure of emperorship. In this system, autonomy in fields of religion, language, education, and private law, and of internal social organizations was granted for social entities which differentiated in the aspects of religion and religion sects provided that they recognised the sovereignty of the empire, and a specific amount of tax liability. However, Europe-originated big political and social transformations influenced Ottoman nation/society system adversely and caused deteriorations, as well.

In this study, it is dwelled upon the subjects of how Ottoman Empire, which had pursued an efficient policy over three continents for several years, kept people from various religions, languages, ethnicities, and cultures under control, and how it derived a social system from diversities, and upon the subjects of system's working, dissolution of the process and restructuring the system.

Key words: Ottoman, Nation System, Non-Muslims, Minorities

GİRİŞ

XIV. asrın başlarında Selçuklu-Bizans sınırlarında küçük bir beylik olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti, kuruluşundan kısa bir müddet sonra büyüyerek tarihin akışını değiştirecek derecede güçlü bir devlet hâline gelmiştir. Kuruluşundan itibaren Müslüman bir toplum yapısı hüviyetini taşıyan Osmanlılar şer'î hukuku benimseyerek, devletin bütün kurumlarında bu sistemin devamını sağlamışlardır¹. Bir Türk-İslâm devleti olan Osmanlıyı çağdaşı diğer devletlerden ayıran en önemli yanlarından birisi hoşgörü denilen anlayıştır. Osmanlılar bu hoşgörü anlayışı sebebiyle, idareleri altına aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmedikleri gibi, onları her türlü baskıdan da kurtarmışlardır².

Bu çerçevede 600 yılı aşkın varlığı süresince Osmanlı Devleti çeşitli dinî ve sosyal grupların yan yana yaşamaları konusunda tarihî bir örnek durumundadır. Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler yan yana ibadet etme ve kendi kültürel kimliklerini zenginleştirme imkânı bulabildikleri gibi her toplumun farklı hukukî gelenek ve inanışlarına saygı duyularak, bunlara gelenek ve yaşantılarını uygulama imkânı sağlanmıştır.

Bu anlamda Osmanlı Devleti Ortaçağ ve modern zamanlarda üç tek tanrılı dini resmen tanıyan, etnik ve dinsel gruplarıyla birlikte uyumlu bir şekilde bir arada yaşamalarını güvence altına alan tek siyasî organizasyondur. Çeşitli ülkelerde dinlerinden dolayı baskı ve zulüm gören gayrimüslimlere her zaman kucak açan Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanlara da ibadet ve vicdan özgürlüğü tanınarak, onlara dinlerini değiştirme konusunda hiçbir baskı yapılmamıştır³.

Belirtilen bu altı yüz yıllık tarih boyunca, geniş toprakları üzerinde yirmi farklı etnik gruptan dört ayrı din mensubunu yönetmiş olan Osmanlı Devleti'nde özellikle, klâsik dönemde bu birliktelik huzur ve barış içerisinde geçmiştir⁴. Osmanlı Devleti bu birlik ve beraberliği tarihi boyunca uyguladığı hoşgörü, adalet, başka din, dil ve milletlere karşı saygı ile İslâm dinindeki Zimmî hukuku çerçevesinde birleştirerek oluşturduğu Millet sistemi sayesinde sağlamıştır⁵.

1. MİLLET SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı sistemi içerisinde "Millet" tabiri Arapçadaki anlamı ile dinî bir topluluğu karşılayan bir terim olup, bu terim kimi zaman geniş bir cemaati olduğu gibi yansıtmakta, kimi zaman bir dille konuşan grubu, kimi

zaman ise, bir ibadethanede ibadet eden aynı inançtaki insanları ifade etmektedir⁶.

Buna göre Osmanlılarda farklı milletlerin sosyal, siyasal ve yasal konumları dinsel ve mezhepsel bağlılıklara göre şekillenmiştir⁷. Bu anlamda Osmanlı sistemindeki “Millet” kelimesi klâsik İslâm literatüründeki anlamına uygun bir şekilde belirli bir sözü veya vahiy kitabını kabul eden topluluklar için kullanılmış ve bu sistemde her millet grubu kendi içinde hiyerarşik olarak ve mensup oldukları dinin hükümlerine bağlı kalarak düzenlenmiştir⁸. Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan toplulukların din ya da mezhep esasına göre örgütlenip yönetilmesine “millet sistemi” denilmiştir⁹.

Osmanlılar yükselme döneminde bir taraftan malî olarak sağlam ve askerî olarak güçlü bir merkezi yönetim yapısını korurken, diğer taraftan da geniş bir cemaatsel özerkliğe izin veren bir düzen kurmuşlardır¹⁰. Kendi içlerinde önemli bir özerklik alanına sahip olan cemaatler, devletin küçük bir modeli olarak yapılanmışlardır. Bu cemaatsel yapının temel direği ise, millet sistemidir. Buna göre “Millet” klâsik İslâm literatüründe şeriat, din, mezhep ve bunlara bağlı topluluğu ifade etmekte olup, ırk/soydan ziyade din/mezhep mensubiyetini vurgulamaktadır. Bu anlamıyla Millet kavramı, ırkî ve etnik bir toplumu değil, dinî bir aidiyeti ifade etmektedir¹¹.

Millet kavramının modern anlamda “ulus” (nation) karşılığında kullanılması ve bir anlam değişikliğine uğraması ise XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır¹². Osmanlı’da ise klâsik anlamda millet kavramı, dinî ve sosyal topluluğu ve onların idarî ve dinî yapısını ifade etmektedir¹³. Osmanlı Devleti’ndeki bu millet sistemi esas itibarıyla İslâm’daki “zimmî hukukuna¹⁴ dayanır¹⁵.

Buna göre Osmanlı Devleti’nde Sünnî Müslümanlar etnik kökenlerinden bağımsız bir şekilde ümmetin aslî unsuru olarak kabul edilirken, yönetim işlerini de bunlar üstlenmişlerdir. Hıristiyan ve Yahudiler ise zimmet ehli konumunda din ve vicdan özgürlüğüne sahip olarak bağımsız bir şekilde hareket edebilmişlerdir¹⁶. Bu anlamda Osmanlılar mirasçısı oldukları Türk-İslâm medeniyetinin sahip olduğu değerlere bağlı kalarak, inanç ve kültürel anlamda “öteki” olan ile yaşam alanlarını paylaşma konusunda tarihi bir örnek sunmuşlardır¹⁷. Ancak klâsik dönemde İslâm zimmet hukuku gereğince gayrimüslimlerin din, vicdan, can, mal, ırz ve namuslarının devlet güvencesine alınmış olmasına rağmen bir millet

sisteminin varlığından bahsetmek mümkün değildir¹⁸.

Osmanlı'da devlet kontrolünde işleyen bir millet sistemi, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Ortodoks Patriği ataması ve Ortodokslara içişlerinde ve dinî konularda geniş özerklik vermesiyle başlamıştır¹⁹. Bu dönemde gayrimüslim cemaatler için imparatorluğun yönetsel olarak ikincil ve hukukî olarak birincil yapısı oluşturularak, devlet tarafından tanınan her milletin ekonomik, hukuksal, dinsel, dilsel ve kültürel gelişimleri desteklenmiş ve kendine özgü kimlikleri korunmuştur²⁰. Zamanla benzer özellikler Ermeniler ve Yahudiler için de sağlanmıştır²¹.

Buna göre Ermenilerin başına bir patrik tayin edildiği gibi, Musevilere de kendi havralarına sahip çıkma hakkı verilerek cemaatler arası denge sağlanmıştır²². Diğer bir ifade ile Fatih Sultan Mehmet "Han" "Gazi" ve "İmparator" unvanlarıyla dünya hâkimiyetine açılan kapıları görmüş ve Yahudi hahambaşı ile Ermeni, Rum ve Ortodoks patriklerinin İstanbul'da oturmalarını gerekli görmüştür²³.

2. MİLLET SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Osmanlı toplum düzeni farklılıklar üzerine kurulu olan bir düzen olup, bu mozaik toplum modeli inanç farklılıklarına göre biçimlenmiş ve yasalarla korunmuştur. Bu model sosyo-kültürel ve dinî plânda çoğulcu bir nitelik taşımaktadır. Osmanlıdaki bu çoğulculuk, farklılıkları koruma ve sürdürme biçiminde anlaşılmalı ve uygulanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde toplumun çeşitli dinî ve kültürel kesimleri bir araya gelir, fakat kendileri olmaktan çıkmazlar, her grup kendi dinini, dilini, fikirlerini ve yaşama biçimini muhafaza ederdi²⁴.

Osmanlı Devleti'ndeki bu çok kültürlülük, Osmanlı millet sisteminin de temelini oluşturmaktadır. Buna göre, Osmanlı millet teşkilatı, bir bölgenin Darü'l-İslama katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin (ehl-i zimmet)²⁵ hukuk ve himaye bahşeden bir ahitname ile İslâm devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât, hukukî bir varlıktır²⁶.

İslâmiyet'in kuruluş yıllarında, İslâm devletinin temel esaslarından biri olarak ortaya çıkan ve "ümme" anlayışına dayanan bu sistemi geliştiren ve en iyi şekilde uygulayan Osmanlılar olmuştur. Osmanlılar daha önceki Türk-İslam devletlerinden devraldıkları bu sistemi geliştirerek, hâkimiyet kurdukları ülkelerde bu sisteme bağlı bir idare kurmuşlardır²⁷. Bu çerçevede yarım yüzyıla yakın bir dönem boyunca birbirinden farklı birçok milleti yapısında bulundurmaya başaran Osmanlılarda Müslümanlar, Yahudiler ve

Hıristiyanlar kendi kültür yapılarını koruyarak barış içerisinde birlikte yaşamışlardır²⁸.

Osmanlı millet sisteminde farklılıkların korunması esas olduğu için, farklılıkları benzer yapmaya yönelik kültürel ve ulusal bütünleşme politika hiçbir zaman uygulanmamıştır. Bu konudaki temel politika; zimmet sözleşmesinin gereği olarak devlet otoritesini tanımayı ve onun gereklerini yerine getirmeyi esas alan politikadır²⁹.

Osmanlı Devleti, modern ulus devletlerin ve sömürge yönetimlerinin yaptığı gibi toplulukların farklılıklarını ortadan kaldırma yoluna gitmemiş onları bir arada yaşatabilmeyi amaçlamıştır³⁰.

Buna göre, millet sisteminde her cemaat salt bir dinî topluluk değil aynı zamanda idarî bir komün niteliği de taşımaktadır³¹. Osmanlı Devleti toplum üzerindeki yetkilerini genel yönetim, güvenlik, maliye ve askerlik gibi konularda sınırlandırmış; bunların dışında kalan eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet, nüfuz, dinî işler ve vakıf hizmetleri gibi dinî ya da mezhep esasına dayalı işler millet teşkilâtları tarafından yürütülmek üzere gayrimüslim topluluklara bırakmıştır³².

3. MİLLET SİSTEMİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin imparatorluk statüsüne ulaştığı II. Mehmet döneminde, kiliselerin devlet kontrolünde örgütlenmesi ile devletin organize ettiği millet sistemi başlamıştır. Bu sistem içerisinde yer alan cemaatlere XV. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına kadar "Millet" denilmiştir. Bu gayrimüslim topluluklar her zaman ve her coğrafyada millet olarak isimlendirilmeseler de, devlet tarafından organize edilen millet sistemi içerisinde yaşantılarını sürdürmüşlerdir³³. Osmanlı yönetim sisteminde Ortaçağ yönetim geleneklerine uygun bir şekilde bireysel mensubiyet değil, cemaatsel mensubiyet esas alınmıştır. Bu anlamda devlet, bireyi değil, bireye toplumsal statü kazandıran grupları/ cemaatleri muhatap kabul etmiştir³⁴.

Osmanlı toplumu içerisinde genelde kabul edilen dört millet (millet-i Erbia) vardır. Bunlar, Müslüman milleti, Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi millettir. Müslüman milleti "Millet-i Hâkime" Ermeni milleti ise, "Millet-i Sadıka" olarak isimlendirilmiştir. Müslüman milletini oluşturan başlıca unsurlar, Türkler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Berberiler, Çerkezler, Gürcüler, Abazalar, Çeçenler vs.dir³⁵.

Buna göre Osmanlı Millet teşkilâtı, etnik (kavmî) ve lisan aidiyetine göre değil, din ve mezhep aidiyetine dayanmaktadır³⁶. Osmanlı'da millet sistemini oluşturan grupların hemen hepsi belli ölçüde dışa bağlı olmakla birlikte, kendi millet yönetiminin denetiminde olmuşlardır. Bireylerin her türlü sorumlulukları kendi cemaatlerine, milletlerine karşıdır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim bir kişi idarî-malî vs. gibi konularda önce millet yönetimine sonra devlete karşı sorumlu olmuştur³⁷.

Toplumun böyle gruplara ayrılmasındaki temel amaç, çok unsurlu bir mozaik imparatorluğun yönetiminde, insanların birey olarak değil, cemaat olarak devlet tarafından muhatap alınması noktasıdır. İmparatorluk kendi çıkarlarını gözetmeye çalışırken, uyruklarıyla girdiği ilişkilerde de bu millet sistemini kullanmıştır. Yani devlet kendi egemenliğini bu grupları kesin çizgilerle birbirinden ayırarak sağlamıştır. Adeta değişmeyen bir denge unsuru oluşturan bu yöntemle toplumu yönetmek daha kolay ve akılcı olmuştur. Çünkü milletlerin başları kendi ibadethanelerinin örgütlenmesi çerçevesinde en üst noktada devletin onayına bağlı kalmışlardır. Dolayısıyla yönetimce kendine bağlı bireyler değil, kendine bağlı cemaatlerin olması daha uygun görülmüştür.

Nitekim Osmanlı yönetimi gayrimüslimleri cizye vergisi dışında hiçbir şekilde birey olarak muhatap almamış, cemaat-millet olarak muhatap almıştır. Toplumsal organizasyonun temelini oluşturan bu cemaat-milletler arasında geçiş yapmak kesinlikle yasaktır. Özellikle nitelikleri diğerlerinden daha çok olan Müslüman milleti bu geçişgenlik açısından en ayrıcalıklı sınıftır. Çünkü İslâm düşüncesi çerçevesinde İslâm'dan ayrılmak kesinlikle yasaktır. Bu açıdan Osmanlı hukuk ve toplum sistemi de Müslüman milletinden çıkıp, bir başka millet içine girmeyi kesinlikle yasaklamıştır. Bunun yanı sıra toplumun millet sistemine göre belirli kompartımanda yaşamasına karşılık aynı din içinde mezhep değiştirilmesine de müsaade edilmemiştir³⁸.

Osmanlı topraklarındaki Türk, Arap, Bosnalı ve Arnavut gibi etnik olarak Müslüman toplulukların yanında, Müslüman olmayan farklı etnik kökenden din ve mezheplere mensup topluluklar da yaşıyordu. Bunlar, İslâm hukukunun gayrimüslimlerle ilgili hükümleriyle birlikte bazı dönemlerde çıkarılan örfî hükümlerin de sağladığı bir düzen içerisinde yaşamışlardır³⁹.

İslâm hukukuna göre, dünyadaki insanlar Müslümanlar ve Gayrimüslimler olmak üzere iki gruba ayrılır⁴⁰. İslâm hukukunda

gayrimüslimler, buldukları kısma göre farklı statülere sahiptiler. Vatandaşlık fertle devlet arasındaki siyasî ve hukukî bağ olarak tanımlandığına göre, İslâm ülkesinde daimi olarak yaşayan insanlar ister Müslüman isterse gayrimüslim olsun bu ülkenin vatandaşlarıdır⁴¹.

Buna göre Osmanlı'da gayrimüslimler de tıpkı Müslümanlar gibi, bütün haklara sahiplerdir. Gayrimüslimlerin de evlenme, çocuklarına veli olma, vasi tayin etme, nafaka, miras, mal ve mülk edinme hakları vardır. Bu çerçevede Osmanlı'da gayrimüslimlere kamu düzenini ilgilendiren konularda İslâm hukuku kuralları uygulanmış, aile, miras ve bir kısım ticaret hukuku konularında ise, kendi inançlarından kaynaklanan özel hukuk kurallarıyla baş başa bırakılmışlardır. Bu durum, insan haklarına, inanç ve vicdan hürriyetine saygılı olma açısından o devirler için oldukça ileri bir uygulamadır⁴².

İşte Osmanlıların gösterdiği hoşgörü ve geliştirdiği bu sistem sayesinde Osmanlı ülkesinde yaşayan çeşitli dinlere, mezheplere ve ırklara mensup insanlar asırlarca her türlü görüşleriyle İslâm kültür ve medeniyeti çerçevesi içerisinde varlıklarını korumuşlardır. Yine Osmanlıların uyguladığı bu çok kültürlü yaşam sayesinde asırlardan beri din ve mezhep kavgalarının devam ettiği Orta Doğu'da, Kafkaslarda ve Balkanlarda huzur ve asayiş sağlanmıştır⁴³.

4. MİLLET SİSTEMİNDE DEĞİŞİM VE BOZULMALAR

Osmanlı millet sistemi altı asır gibi uzun bir dönemi aynı yapı içerisinde geçirmemiş, değişen şartlar ve zaman içerisinde bu sistemde de bir takım bozulma ve değişimler meydana gelmiştir⁴⁴. Bu bozulmaların temel nedeni ise değişen şartlara bağlı olarak ortaya çıkan Batı etkisi ve değişimlerdir.

Buna göre Osmanlı yönetiminde görev alan gayrimüslimler, İslâm-Türk kültür ve medeniyetini çok iyi bildikleri gibi, XVIII. asırda batı kültür ve edebiyatı ile de yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda batı etkisi zamanla Hıristiyan halk üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır⁴⁵. Bu gelişmelerin sonucu olarak, XVII. asra kadar Osmanlı yönetimini bir Hıristiyan devlet yönetimine tercih eden gayrimüslimler, bu tarihlerden sonra Osmanlı'dan koparak diğer devlet yönetimlerini tercih etmeye başlamışlardır⁴⁶. Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nden koparak farklı kültürlere yönelmesindeki en önemli sebep Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve ekonomik şartlardır. XVI. yüzyılda dünya

politikası üzerindeki güç ve etkinliğini arttırarak, zirveye ulaşan Osmanlı Devleti, bu güç ve etkinliğini XVII. yüzyılda ve kısmen de XVIII. yüzyılda da devam ettirmiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için dağılmakta olan bir devleti toparlamakla geçmiş, XX. yüzyıl ise, Osmanlı Devleti için değişimin ve dönüşümlerin en kökten yaşandığı, devleti toparlamak düşüncesi çerçevesinde hareket edilen “en uzun yüzyıl” olarak tarihteki yerini almıştır.

Bu çerçevede Osmanlı gayrimüslimleri XIX. asır başlarından itibaren bugünkü anlamda birer millet olarak ortaya çıkmak için bir takım faaliyetlere başladılar. Batılı güçlerin kışkırtma ve destekleri sonucunda ortaya çıkan Yunan bağımsızlığı (1829) ile “Millet sistemi” ilk defa parçalanmıştır⁴⁷. Yine Batılı güçlerin kışkırttığı Mehmet Ali Paşa İsyanı Osmanlı Devleti’nin güçsüzlüğünü ortaya koyarak toplumda devlete olan güveni sarsan son bir hadisedir⁴⁸. Bunun sonucunda klâsik dönemde oldukça iyi bir şekilde işleyen Osmanlı yönetim yapısı ve toplumsal düzeninde zamanla bozulmalar meydana gelmiş ve devlet ileri gelenleri bu bozulmaların önüne geçebilmek için çeşitli çözüm yolları arayışı içerisine girmişlerdir.

5. MİLLET SİSTEMİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

3 Kasım 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan Tanzimat Dönemi (1839-1876) Osmanlı Devleti’nde birçok konuda olduğu gibi Millet yönetimi açısından da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Tanzimat, kopma noktasına gelen toplum bağlarını yeniden kuvvetlendirme çabası ile ortaya çıkan bir Batılılaşma hareketidir. Bu anlamda 3 Kasım 1839 günü devlet ileri gelenlerinin, kalabalık bir halk kitlesinin, Osmanlı tebaasının her din ve sınıftan ahalisini temsil eden ruhanî reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan hatt-ı hümayun imparatorluğun devlet ve toplum hayatında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve yeni bir devir açmıştır⁴⁹. Ferman ile Avrupa büyük devletlerinin baskı ve müdahaleleri altındaki gayrimüslim cemaatlerin Türk ve diğer Müslüman cemaatlerle bir arada yaşayabilecekleri bir imparatorluk birliği kurulmasına çalışılmıştır⁵⁰. Yine ferman ile bütün uyruklara can, mal ve namus güvenliği sağlanmış, yargılamaların açık bir şekilde yapılması, müsaderenin kaldırılması, iltizam sisteminin yerine düzenli bir vergi sistemi ve düzenli bir askere alma usulü getirilmiştir⁵¹.

Bu çerçevede Tanzimat ile Müslüman toplumda görülen muhtar, ihtiyar meclisi gibi din dışı yönetim unsurları gayrimüslim toplumlara da teşmil edilmiştir. Bunun sonucunda özellikle Hıristiyan köylerindeki muhtar ve kocabaşlar, “milletbaşı” olarak isimlendirilmişlerdir⁵².

Aslında millet sistemi ayrı cemaat kimliğinin korunarak milliyetçi fikirlerin yayılmasına uygun olsa da, milletler kendi çıkarları ile yönetimin çıkarlarını bir tutan, gelenekçi liderler tarafından yönetilmişlerdir. Bu çerçevede her türlü değişikliğe karşı milletler yönetimce koruma altına alınmışlardır. Fakat Tanzimat, bu geleneksel millet yöneticilerinin otoritesini zayıflatarak daha radikal ulusçulara istemeden de olsa yardımcı olmuştur. Yeni milliyetçi düşünceye sahip olanlar millet denetimindeki okullarda okumuşlar, bunlar millet yönetiminde yeni bir laik grup oluşturmuşlardır. Diğer yandan millet sisteminin kendilerine sağladığı avantajı bırakmak istemeyen dinî yöneticiler hem bu tür isyanlara karşı çıkmışlar, hem de cemaat yönetiminde söz sahibi olmaya başlayan laik yeni bir nesille tanışmışlardır. Fakat başarıya ulaşan Yunan İsyanı'ndan sonra, millet yöneticileri olan din adamları yeni laik cemaat önderleri ile çatışmak yerine uzlaşmaya gitmişlerdir⁵³.

Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan Müslümanlarla eşit tutulma hakkı, 1856 Islahat Fermanı ile biraz daha genişletilmiştir. Yeni Ferman ile Osmanlı uyruğu altındaki gayrimüslimler daha önceki dönemlere göre çok daha rahat bir yaşam alanına sahip olmuşlardır. Tanzimat öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda kimin hangi milletlerden olduğu anlaşılabilirdi⁵⁴. Bu uygulamadaki temel amaç, toplumsal anlamdaki bu farklılaşmanın görünüşte de sağlanmasıdır. Ancak getirilen yeni düzenlemelerle bu tür ayrımların önüne geçilmiştir⁵⁵.

Fakat 1856 Fermanı Müslümanları memnun etmediği gibi, gayrimüslimleri de sevindirmede. Ruhban sınıf cemaatleri üzerinde eskiden beri sahip oldukları yetkilerinin kısıtlanmasına karşı çıkıyordu. Kilise meclislerinin yanında halk temsilcilerinin katılımı ile kurulacak meclislere Osmanlı hükümetine sadık kimselerin girebilmesi olanağı söz konusuydu. Gayrimüslim halk verilen haklardan genelde memnun olmakla birlikte özellikle askerlik hizmetinin kendilerine de verilmesinden rahatsız olarak en çok bu duruma tepki gösterdiler⁵⁶.

Fermanda gayrimüslim tebaaya anayasal gelişme açısından üç reform vaat edilmiştir: Birincisi, Vilâyet ve Belediye meclislerinde Müslim ve gayrimüslimlerin makul oranlarda temsilci bulundurmaları; İkincisi, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye gayrimüslimlerden de üye alınması; Üçüncüsü ise, gayrimüslimlerin "Millet" örgütlenmelerinin yeniden düzenlenerek bunların meclislerine ruhanîlerden başka halktan temsilcilerin de katılmasıdır. Bu çerçevede Tanzimat Fermanı Müslümanlar için çıkarılmış

olup, Islahat Fermanı gayrimüslimler için çıkarılmıştır. 1856 fermanı Müslüman halka bir anayasa vermediği halde, bu ferman gayrimüslim milletlerin anayasal gelişmelerinin ve milli bağımsızlık isteklerinin başlangıcı olmuştur⁵⁷.

Bu çerçevede Tanzimat ve özellikle de Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni haklarla Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıkların durumu Müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma gelmiştir⁵⁸.

Bu şekilde 1839 ve 1856 tarihli iki imparatorluk fermanında bahsedilen politikalar ve diğer kanunların yürürlüğe girmesi, gayrimüslim halkın güvenlik, eşitlik, adalet ve hukuk mahkemelerinde yeterli derecede temsil edilmelerini sağlamıştır.

Son olarak, etnik gruplar ve milliyetler, Osmanlı Devleti'nin tarihî anayasaları olan 1876 ve 1909 anayasalarında tanınmıştır. Buna göre imparatorluk tebaasının hukuk eşitliğine dayanan Osmanlı birliği siyaseti ilk olarak Tanzimat devrinde kendini göstermiştir. Ardından 1856 Islahat Fermanı'nın temel yapısını oluşturmuş ve nihayet 1876 Kanûn-i Esasi'de "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olursa olsunlar bilâ istisna Osmanlı tabir olunur" maddesinde kesin şeklini bulmuştur⁵⁹.

SONUÇ

Sonuç olarak Türk-İslâm yönetim geleneğinin ve İslâm dinindeki zimmî hukukunun belirleyiciliğinde şekillenen Osmanlı millet sistemi, Ortaçağ yönetim geleneklerine uygun olarak din/mezhep ayrışması temelinde işleyen toplumsal/siyasal bir yapılanma olarak ortaya çıkmıştır. Bu sistemde İslâm'ın hâkimiyeti esas alınarak gayrimüslimler, din/mezhep kriterleriyle oluşturulan hiyerarşik bir yapılanma süreci içerisinde cemaatsel bağlarla devletle ilişkilendirilmişlerdir⁶⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm hukukundaki "Zimmî" kavramından kaynaklanan ve bunun kendilerine uyarlanmasından oluşan bir millet sistemi uygulanmıştır. Buna göre her millet kendi iç toplum organizasyonuna sahip, kendi geleneği etrafında örgütlenmiş kapalı bir toplum yapısına sahip olmuş ancak bu milletler devletçe tüzel kişilik olarak tanınmış ve kollanmışlardır⁶¹. Bu anlamda Osmanlı'daki Millet sistemi özgün bir olaydır. Bu bir idari teşkilatlanma özgünlüğü kadar, Osmanlı cemiyetinin özgün içtimaî kültürel ortamında gelişen toplumsal bir yapılanmadır. Bu çerçevede Osmanlı millet nizamı belirli bir coğrafyada

yaşayanlar kadar, dağınık yerleşme biçimi gösteren ve bazen aralarında dil birliği olmayan çeşitli grupların da imparatorluğun ömrü boyunca kültürel değilse de dinî kimliklerinin korunmasını sağlamıştır⁶².

Ancak Tanzimat ve getirdiği yenilikler ile birlikte artık cemaatlerin her biri laik unsurların cemaat idaresine katılma talebiyle birer nizamname çıkartmış, patrik ve ruhanî kurulların yanında Millet meclislerinin teşekkülü safhasına girilmiştir. Böylece millet teşkilatı adeta bir şahsiyet-i hükmiye kazanmış ve cemaatlerin vakıf, okul ve içtimaî tesislerinin idaresi ve denetimi bu meclislerin eline geçmiştir. Patrikhanelerin yetkileri azalmış, ruhban dışı laik unsurların idarede yönetsel ve fikirsal rolleri artmıştır⁶³.

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR

- ¹ KAZICI, Z. 2002: “**Osmanlılarda Hoşgörü**”, Türkler, C. X, s. 221-232, Ankara
- ² ERYILMAZ, B. 1999: “**Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara Ve Hoşgörüye Farklı Bir Yaklaşım**”, Osmanlı, C. IV, s. 236-241, Ankara; TERZİ, M.Z., 1999: “**Samsun Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim Gayrimüslim İlişkileri**”, Osmanlı, C. IV, s. 295-311, Ankara.
- ³ KAZICI, Z. 2002: 220.
- ⁴ ERCAN, Y. 1999: “**Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)**”, Osmanlı, C.IV, s. 195-203, Ankara.
- ⁵ ORTAYLI, İ. 2002: “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi**”, Türkler, C. X, s. 216-220, Ankara.
- ⁶ ERYILMAZ, B. 1996: **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s.16, İstanbul; ADIYEKE, N. 1999: “**İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair**”, Osmanlı, C.IV, s.255-261,Ankara.
- ⁷ AKÇA, G. 2007: “**Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü**”, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C. VI, Sa: 1 s. 57-65,Elazığ.
- ⁸ GÖK, A. A. 2001: “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası Antlaşmalar**”, Türkiye ve Siyaset, Sa: 3, s.101-108, Ankara.
- ⁹ ERYILMAZ, B. 1996: 17.
- ¹⁰ ADIYEKE, N. 1999: 255; ERYILMAZ, B. 1999: 236
- ¹¹ Nitekim Ermeni toplumunun hepsi Ermeni milleti gibi tek bir cemaat olarak değil, Gregoryan Ermeni, Katolik ve Protestan olarak üç millet halinde örgütlenmişlerdir. ERYILMAZ, B. 1999: 236; Ermeniler ve cemaat yapılanmaları ile ilgili ayrıntılı bakınız: GÖYÜNÇ, N. 2002: “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler**”, Türkler, C. X, s. 233-250, Ankara; OKUMUŞ, E. 2005: **Klâsik Dönem Osmanlı**

Devleti’nde Din Devlet İlişkisi, s. 89-93, Ankara.

¹² GÜRKAYNAK, M. 2003: **“Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, C.IX,Sa:2,s.275-290,Isparta.

¹³ BRAUDE, B. 2002: **“Millet Sisteminin İlginç Tarihi”**, Türkler, C. X, , s. 245-254, Ankara.

¹⁴ Zimmet hukuku, bir bölgenin fethinden sonra o bölgede kalarak hayatlarını devam ettirmek isteyen gayrimüslimler için İslâm devletinin İslâm hukuku çerçevesinde can, mal, din ve kültür gibi konularda himaye sağlaması ve gayrimüslimlerin de buna karşılık devlete vergi vermesidir, AYDIN, M. A. 1999: **“Gayrimüslimler”**, Osmanlı Devleti Tarihi, C. II, s. 419-422, İstanbul; GÖK A. A. 2001:101..

¹⁵ KURAT, Y.T. 1999: **“Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”**, Osmanlı, C. IV,. 217-222, Ankara; ERCAN, Y. 1999: 198; ORTAYLI, İ. 2002: 216.

¹⁶ ORTAYLI, İ. 2009: **“19. Yüzyılda Heteredoks Dinî Gruplar ve Osmanlı İdaresi”**, Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, s. 95-101, İstanbul.

¹⁷ AKÇA, G. 2007: 57

¹⁸ OĞUZOĞLU, Y. 1999: **Osmanlı Devlet Anlayışı**, s. 145-147, İstanbul.

¹⁹ ÖZDEMİR, H. 1999: **“Azınlıklar İçin Bir Osmanlı Klâsiği: 1453 İstanbul Sözleşmesi”**, Osmanlı, C. IV, s. 220-230, Ankara; Yine bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. BRAUDE, B. 2002: 245; ADIYEKE, N. 1999: 255.

²⁰ TURAN, O. 1969: **Türk Cihân Hâkimiyeti Tarihi**, C. II, s. 189-192, İstanbul.

²¹ SHOW, S. 1999: **“Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”**, Osmanlı, C. IV, s. 307-322, Ankara; ARYEH, S. 1999: **“Millet Sistemi ve Musevi Cemaat”**, Osmanlı, C. IV, s. 222, Ankara; KONUKÇU, E. 2002: **“Osmanlı Ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler”**, Türkler, C. X, s. 326, Ankara.

²² BOZKURT, G. 1993: **“Osmanlı Yahudilerine Genel Bir Bakış”**, Belleten, Sa: 219, s. 539-563, Ankara; SERGEVÜL, S. 2002: **“Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudiler”**,Türkler, C.X.s.251-260,Ankara.

²³ GÖK, A. A. 2001: 102

²⁴ ERYLMAZ, B.1999:237.

²⁵ Klâsik devirde yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar için kullanılmış bir terim olan Ahidnâme “vasiyet etmek, ismarlamak, yemin edip söz vermek ve zimmetine almak” anlamındaki Arapça ahd ile Farsça nâme (mektup, kitap) kelimelerinden meydana gelen birleşik bir isimdir. Sözlükte muahede veya antlaşma kâğıdı bir muahedenin şartları havi olarak kaleme alınıp iki tarafın da imza ettiği resmi kâğıt şeklinde açıklanan, ahidnâmeler, diğer ülke hükümdarlarına Osmanlı hükümdarı tarafından verilen ticarî imtiyazları veya sulh antlaşmalarını ve bunlarla ilgili olarak ortaya çıkan yeni durumları ve şartları ihtiva eden resmi belgelerdir, KÜTÜKOĞLU, M. 1992: **“Ahidnâme”**, DİA, C. I, s. 535-537, İstanbul; PAPP, S. 2002: **“Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzeybatı Hududundaki Vassal Ülkeleri”**, Türkler, C. X, s. 744-753, Ankara; PANAİTE, S. 2002: **“İslâmi Gelenek ve Osmanlı Milletler Hukuku”**, Türkler, C. X, s. 261-267, Ankara; Ayrıca Ahidnâme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: KÜTÜKOĞLU, M. 1992: **Osmanlı Belgelerinin**

Dili, İstanbul.

²⁶ KHAN, A. 1999: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”,Osmanlı, C.IV, s.229-235,Ankara.

²⁷ ORTAYLI, İ. 2002: 217.

²⁸ GÜRKAYNAK, M. 2003: 276.

²⁹ ERYLMAZ, B.1999:238.

³⁰ KURAT, Y.T.1999:217.

³¹ ADIYEKE, N.1999:255-256.

³² ERYLMAZ, B.1999:238.

³³ ADIYEKE, N.1999:255.

³⁴ AKÇA, G.2007:60.

³⁵ ORTAYLI, İ. 2002: 218.

³⁶ ORTAYLI, İ. 2002: 218

³⁷ ADIYEKE, N.1999:256.

³⁸ ADIYEKE, N. 1999:256.

³⁹ ERCAN, Y.1999:197.

⁴⁰ İslâm hukukuna göre “gayrimüslim” tabiri, İslâmiyet’i din olarak kabul etmeyenler için kullanılmakta olup, siyasî ve dinî inanışlarına göre gayrimüslimler iki gruba ayrılırlar: Siyasî yönden: 1. Ehl-i harp, (Müslümanlara karşı savaş halinde olanlar). 2. Ehl-i ahd (Müslümanlarla anlaşma yapmış olanlar) diye ikiye ayrılır. Ehl-i ahd olanlarda kendi içerisinde üçe ayrılırlar: 1.Zimmîler, (İslâm devletinin himayesini kabul edenler, ehl-i zimme) 2. Muahedeler, (Kendileri ile barış yapmış olanlar, ehl-i hudne). 3. Müste’minler, (Kendilerine eman verilmiş olanlar, ehl-i eman) Gayrimüslimler din ve inanışlarına göre ise ikiye ayrılırlar: 1. Ehl-i kitap (Kendilerine semavi kitap gönderilmiş olanlar) 2. Ehl-i kitap olmayanlar, puta tapan müşrikler, TÜRKÖNE, M. 1995: **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**, s. 42-43, İstanbul; KURAT, Y.T. 1999: 217; Gayrimüslimler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: ÖZEL, A. 1992: “Gayri Müslim”, DİA, C. XIII, s. 418-427, İstanbul; BOZKURT, G. 1996: **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, Ankara, ERCAN, Y. 1990: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken Ve Davranış Hukuku”, OTAM, Sa:1, s. 117-125, Ankara.

⁴¹ ERCAN, Y.1999:198.

⁴² ŞİRİN, İ. 2006: **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, s. 63, Ankara; ÇEVİKEL, N. 1999: “Kıbrıs Eyaletinde Müslim-gayrimüslim İlişkileri”, Osmanlı, C. IV, s.277-285, Ankara.

⁴³ TURAN, O.1969:186-189.

⁴⁴ Avrupa ülkelerine birbiri arkasına verilen kapitülasyonlar ve buna bağlı olarak, Osmanlı askeri gücünün giderek zayıflaması Batılı devletlerin Osmanlı ülkelerine müdahale etmelerine neden olmuştur. Batı emperyalizminin Ortadoğu’ya ticarî, siyasî, askerî ve kültürel alanlarda girmesi, bu ülkelerde zamanla Osmanlıların gerçekleştirmek istedikleri “dinî-siyasî cihanşümullük” fikrini temelden sarsmıştır, ORTAYLI, İ.2002:219.

⁴⁵ Batı kültürünün Hıristiyan halk üzerindeki etkileri ilk olarak, Venedik, İtalya ve

Batı diplomatları yoluyla ve Akdeniz'deki ticaretin gelişmesi ile görülmüştür. Bunun yanı sıra Batılı devletlerin kapitülasyonlarla elde ettiği imtiyazlarla gayrimüslim halk üzerinde bir himaye hakkı elde etmişlerdir, KHAN, A. 1999: 223.

⁴⁶ Bu milletlerin bağımsızlık özelemlerini eyleme çevirmelerinde rol oynayan tek husus Batı kültürüyle tanışmaları değildir. En önemli sebep, kapitülasyonların verdiği imtiyazlar ve Batılı devletlerin himayeci politikaları sayesinde bu milletlerin iktisaden kalkınmış olmalarıdır. Himayeci sistem sayesinde, Avrupalı tüccarlarla ekonomik imtiyazları paylaşacak duruma gelen gayrimüslimler, yeni bir ticaret sınıfı olarak ortaya çıkmışlardır, KÜÇÜK, C. 1999: **“Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”**, Osmanlı, C.IV, s.208-216,Ankara.

⁴⁷ KÜÇÜK, C. 1999: 212.

⁴⁸ ADIYEKE, N.1999:257;ORTAYLI, İ.2002:219.

⁴⁹ ORTAYLI, İ. 2007: **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 402, Ankara.

⁵⁰ GÖK, A. A. 2001: 104; Osmanlı’da Tanzimat Fermanı ve getirdiği yenilikler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. İNALCIK, H.1996: **“Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”**, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, s. 343-361, İstanbul.

⁵¹ İlber Ortaylı'nın ifadesi ile Tanzimat Fermanı'nın ilânı gayrimüslimlerin hayatına önemli yenilikler getirmiş olup, bunlar şu şekilde özetlenebilir: 1. Ruhanî örgütlerin ve ruhanî reislerin devlet karşısındaki konularında farklılaşmalar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Rum-Ortodoks Kilisesi'nin diğer cemaatler karşısındaki üstün durumu sona ermiş ve diğer Hıristiyan cemaatlerde laik unsurlar güçlenerek cemaatlerin yönetiminde ruhanî elitlerin eski nüfuzları sarsılmıştır. 2. Osmanlı Devleti'nin laik eğitimini güçlendirmiş ve bu eğitime gayrimüslim güçlerin de katılması ile kilise eğitimi gerilemiştir. 3. Kilise ve gayrimüslim okullarının sayısı artmıştır. 4. Gayrimüslim temsilcilerin de vilâyet yönetimlerinde söz sahibi olarak katılımları sağlanmıştır, ORTAYLI, İ. 2007: **“Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları”**, Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, s. .61-71, İstanbul.

⁵² ORTAYLI, İ. 2002: 219-220.

⁵³ İNALCIK, H. 1996: **“Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”**, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, s. 361-425, İstanbul; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız. ORTAYLI, İ. 2007: **“Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu”**, Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, s. 113-123, İstanbul

⁵⁴ 1856 Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı gibi anayasal bir özellik taşımayıp daha çok Tanzimat’da vaat edilen hususları gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları sayar. Bu fermanda şeriatın söz edilmez, Müslim ve gayrimüslim eşitliği konusunda ise, cizyenin kaldırılacağı ve gayrimüslimlerin askere alınacağı vaat edilir. Ayrıca gayrimüslim tebaa için hakaret ifade eden ifadeler de kullanılmayacaktır. Mahkemelerde onların da şahitliği kabul edilecek ve her tanık için kendi dinine göre yemin edecektir, KÜÇÜK, C. 1999: 214.

⁵⁵ Müslümanların kavukları vardı ve ayakkabıları kırmızı idi, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları sarı, Rumların siyah ve Yahudilerin mavi idi. Gayrimüslimlerin sarık sarmaları ve elbiselerinin “ehl-i İslâm’a mümasil ve müşabih olması” kesinlikle

yasaktır. ADIYEKE, N.1999: 257; Tanzimat dönemi yenilikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: YILMAZ, D. 2001: **Osmanlı'nın Son Yüzyılı**, s. 111-137, Konya; DOĞAN, M. 1997: **Batılılaşma İhaneti**, s.34-37, İstanbul.

⁵⁶ ADIYEKE, N.1999:257-258.

⁵⁷ BERKES, N. 2002: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), s. 217, İstanbul.

⁵⁸ KÜÇÜK, C. 1999: 214.

⁵⁹ BERKES, N.2002:217.

⁶⁰ KÜÇÜK, C.1999:214;BRAUDE, B.2002:253

⁶¹ ORTAYLI, İ. 2002: 219; KHAN, A. 1999: 233-234.

⁶² İNALCIK, H.1996:358.

⁶³ KHAN, A. 1999: 233-23464.